

NAQSHLAR

KO'ZI OJIZ VA ZAIF KO'RUVCHI INSONLAR UCHUN NAQSHLAR VA BEZAKLARNING KATALOGI
(TAKTIL IDROK ETISH UCHUN 3D MODELLAR BILAN TO'LDIRILGAN)

KIRISH

Ko'plab asrlar davomida, zamonaviy O'zbekiston hududida istiqomat qiluvchi aholi o'z xonadonlari, ro'zg'or buyumlari va kiyim-kechaklarini turli naqshlar bilan bezab kelishgan va ko'pincha ularning o'ziga xos ma'nosi va ma'lum bir vazifasi bo'lgan.

Gazlamalarga bezak berishning usullari ko'p: kashta, tikma (matoga bosilgan bezak), mato asosiga rangli ipni to'qib, qo'shish. Naqshlar turli hududlardan kelib chiqqan holda uslubiga hamda vazifasiga ko'ra farqlanadi. Masalan, naqshlarning bir elementini kiyim-kechak va bosh kiyimlarida qo'llashsa, boshqalaridan dasturxon va so'zanalarda (xonadonni bezash uchun mo'ljallangan choyshab) foydalanishadi.

Kashta va tikma bezaklarning aksariyatiga tabiat ilhom bergan. Masalan, quyosh va yulduzlar, gullar va mevalarga bog'liq bo'lgan ko'plab naqshlar mavjud.

Mazkur katalog sizni so'zanalar, kiyimlar va gilamlarda eng ko'p uchraydigan naqshlar bilan tanishtiradi. Bu yerda siz har bir naqsh, ranglar gammasi va ustalar tomonidan unga berilgan ma'nolarning batafsil ta'rifini topasiz. Katalogga ilova qilingan 3D modellar esa naqshlarning shaklini anglab, to'laqonli tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Katalogdan foydalanish usuli

Katalogga ilova qilingan qutida 12 ta naqsh mavjud.

Har bir naqshning bir burchagida tartib raqami ko'rsatilgan. Chap tarafda raqam ko'zi ojizlar uchun Brayl shriftida, o'ng tarafida esa – ko'zi ko'radiganlar va zaif ko'radiganlar uchun oddiy shriftida ko'rsatilgan. Tanlangan naqshni oldingizga qo'ying, katalogda uning tartib raqamini toping. Uning nomini bilib oling va qisqacha tarixini o'rganing. So'ngra, tiflo izohni o'qigan yoki tinglagan holda uning shakli bilan tanishing.

Glossariyda katalogda keltirilgan naqshlar bilan bog'liq asosiy atama va nomlar to'plangan.

Agar sizda savollar tug'ilayotgan bo'lsa, ularni atrofingizdagi insonlarga berishdan tortinmang.

Ushbu katalog mualliflari mushtariylardan izoh va tilaklarni olishdan mamnun bo'lishadi. Aloqa uchun ma'lumotlar so'nggi sahifada keltirilgan.

GLOSSARIY

Abr matolar

ipakdan, yoki paxta va ipak iplaridan to'qiladigan mato. Avval, matoda bo'lishi kerak bo'lgan naqsh o'ylab chiqiladi. Undan kelib chiqqan holda, iplarni turli ranglarga alohida bo'yashadi. Bo'yalgan iplardan mato to'qilganda, unda avvaldan o'ylangan naqshlar paydo bo'ladi.

Julxirs

arab va tojik tillaridan tarjima qilinganda, «ayiq terisi» degan ma'noni anglatadi. Uzun patli gilamlarni shunday atashadi. Julxirslar tuyay, qo'y va echki terisidan qilinadi. Ularni polga solishadi va to'shak sifatida foydalanishadi.

Kaltapo'shak

dumaloq shakldagi ayollar bosh kiyim. Uning orqasida, ichki tarafdin cho'ntakcha bo'lib, unga uzun sochlarni yashirish mumkin. Ko'pincha, kaltapo'shaklarni naqshinkor tasmalar bilan bezashadi.

Oq enli gilamlar

ko'chmanchi xalqlar tomonidan yaratilib, xonadon bezagi uchun qo'llangan. Gilamlar to'q va och rangli chiziqlardan iborat bo'lgan. Och rangli chiziqlarda qo'lda tikilgan naqshlar bo'lgan. Gilamlarning nomi "en" (rus tilidagi "shirina") so'zidan olingan bo'lib, yarim ko'chmanchi o'zbeklar uni patsiz gilamlarning enini aniqlash uchun qo'llashgan. Bir en bitta to'qilgan yo'lakchanning eniga, ya'ni kengligiga teng bo'lgan.

Qo'ng'irotlar

Markaziy Osiyo bo'ylab ko'chib yurgan turk-mo'g'ul qabilasi, ko'chmanchi xalq. XIII-asr oxirlari XIV-asr boshlarida Xorazm hududida qo'nim topgan. XVIII-asr oxirlaridan XX-asr boshlarigacha Qo'ng'irotlar sulolasi Xorazm saltanatida hukmdorlik qilgan.

Loqoyliklar

ko'chmanchi xalq, Dashti-Qipchoq o'zbeklari qabilasi nasllaridan biri. Hozirgi kunda Tojikiston janubida istiqomat qilishadi.

Peshonaband

buxorolik ayollarning o'ziga xos, peshonaga bog'lanadigan bezagi. U oltin iplarda naqsh tushirilgan tasmaga o'xshaydi. Peshonabandni kaltapo'shak qalpoqchasi ustidan bog'laydilar.

To'pbarggul

shaklan aylanaga yaqin bo'lgan naqsh bo'lib, uning ichiga boshqa naqshlar joylanadi. U shaklan ochilgan gulga o'xshagani sababli unga shunday nom berilgan (ba'zi o'simliklarning barglar joylashuvi shakli ham "to'pbarggul" deb ataladi).

So'zana

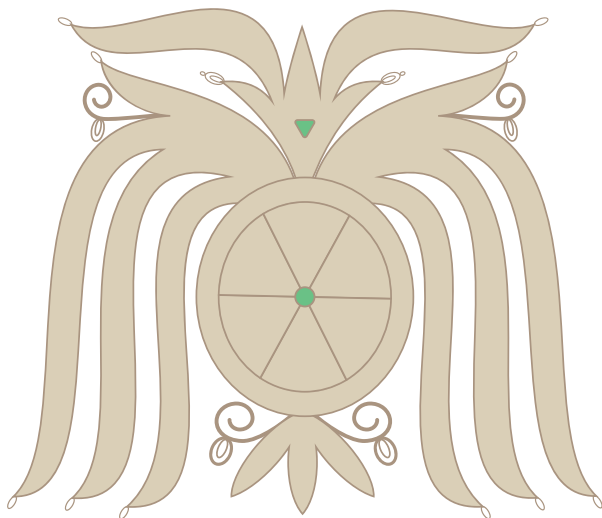
turli naqshlar bezab tikilgan paxta yoki ipak matosi. So'zana bugungi kunga qadar turli maqsadlarda qo'llanib kelmoqda: mebel yoki ro'zg'or buyumlari uchun yopinchiq, to'shak uchun choyshab, devor bezagi.

Tandir

loydan yasalgan dimxona bo'lib, unda odatda non, somsa va boshqa ko'plab taomlarni pishirishadi. Tandir yarim aylana yoki ko'za shaklida bo'lishi mumkin. Uni o'tin, ko'mir yoki shoxlar yordamida qizdirishadi.

MAJNUN-BED (MAJNUNTOL)

1

XIX – XX-asrlarda Buxorolik ayollar kaltapo'shak, uning ustidan esa zar iplar bilan bezatilgan peshonabandni taqishgan. Ushbu zardo'zlikning asosiy naqshi majnun-bed bo'lgan.

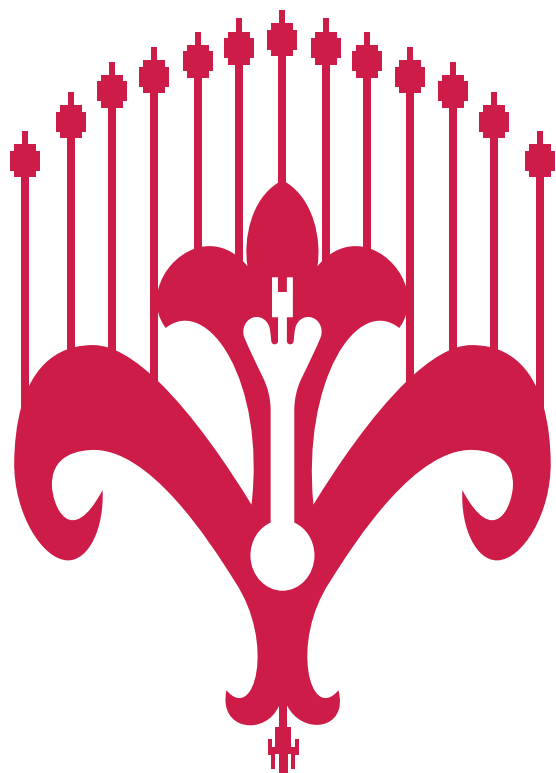
Majnun – muhabbat dardiga muftalo bo'lgan, qayg'uga berilgan yigitning ismi. Xalq ijodida majnuntol mehr va qayg'u timsoli sifatida qabul qilinadi. Mutaxassislar fikricha, zardo'z ayollar bu naqshni tikib, o'z mahubblariga his-tuyg'ularini izhor etganlar.

TIFLO-IZOH

Naqsh o'rtasida katta aylana bo'lib, u oltita teng qismiga bo'lingan. Uning markazida yana bir, kichik aylana joylashgan. Katta aylananing pastki qismida uchta barg bo'lib, ular ikki tarafdin ozgina buramaga ega. Aylananing ustida, chap va o'ng tarafdin ikkita shox simmetrik tarzda joylashgan bo'lib, ularda ham buramalar bor. Har bir shoxdan uchtdan uzun novda osilib tugin bo'lib, ular majnuntol shoxlariga o'xshaydi. Yuqorida, ikkita asosiy shox o'rtasida – besh yaprog' joylashgan, uning ikkita yaprog'i qolganlaridan uzunroq bo'lib, naqshning eng yuqori qismida ikki tarafga tarqagan. Markazida – kichkina uchburchak.

ZARDO'ZLIK SAN'ANTI
BUXORO

Qo'lda to'qilgan abr matolari ipak yoki paxta iplardan qilinadi. Bunday matolardan kiyim-kechak yoki aksessuarlarni tikish uchun foydalanishadi. Turli viloyatlarda abr matolari turli naqshlarga ega. Masalan, Buxoro va Samarqandda ustalar yirik va shaklan oddiy bo'lgan naqshlardan foydalanishadi.

Lola – XIX-asrdan ma'lum bo'lgan Buxoro naqshlaridan biridir.

TIFLO-IZOH

Naqsh shakliga ko'ra lola gulini eslatadi. Uni yaratish uchun oq va qizil rangdagi iplar qo'llanladi. Naqsh o'rtasida – uch yaproqli lola guli. O'ng va chap tomonida simmetrik tarzda barglarga o'xshash ikkita burama mavjud. Har bir barg va gul yaproqlaridan yuqoriga qaragan ingichka vertikal chiziqlar ketgan. Har bir chiziq oxirida – oval shaklidagi kichik g'unchalar bo'lib, ular gulchangi qo'ngan changchiga o'xshaydi.

TUMORCHA (TUMOR)

3

Tumorcha naqshi to'rtburchak Jizzax so'zanasining burchaklariga tikiladi. To'rtta naqsh markazdagi katta aylana shaklidagi naqshni – to'pbarggulni o'rab turadi. Bunday tumor odamlarni va ularning xonadonini yomonlikdan saqlay oladi degan naql bor.

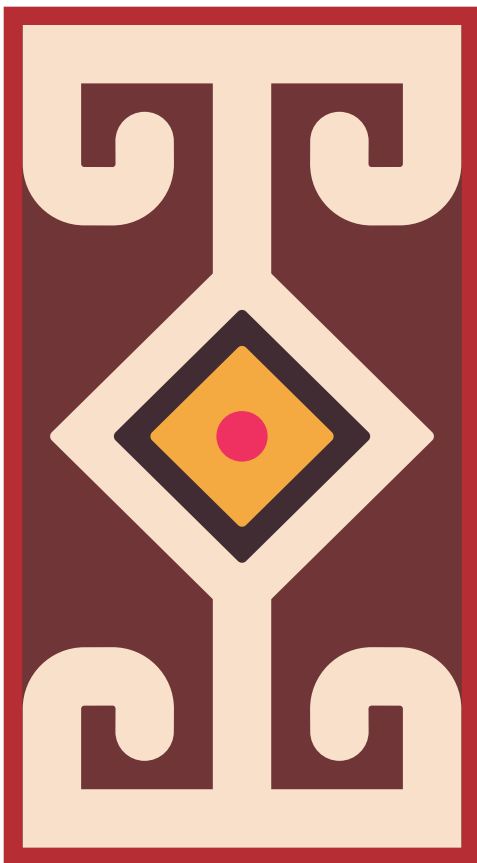
TIFLO-IZOH

Naqsh bir nechta qismdan iborat. Asosiy qismi – archaga o'xshaydigan ko'k rangli, uchburchak kontur, uning shoxlari uchli, yuqori qismi yumaloqlashgan, chap va o'ng tarafda uchtdan bo'ladi.

Har bir shox oxirida qo'shbarg bo'lib, u rezavor meva yoki atirgul yaprog'iga o'xshaydi. Qo'shbarglarning ranglari har xil: oq, qizil, sariq. Markaziy shoxning yuqori qismida qizil rangli uch barg joylashgan. Archaning ichida uchburchak mavjud. Uchburchakning pastki qismi oq rangda, yuqori qismi qizil rangda bo'lib, ularning o'rtasida yirik dengiz to'lqinlari shaklidagi chegaralar tushirilgan. Uchburchakning pastki qismi mayda to'lqinni eslatuvchi mayda "tepaliklardan" iborat.

KASHTA
JIZZAX

GILAMDO'ZLIK
QASHQADARYO VILOYATI
USTA: M. G'ULOMOV

Julxirs gilamlari asosan Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand va Jizzax viloyatlarida ishlab chiqarilgan. Ulardagi naqshlar oddiy shakllar — romblar, yulduzlar, oltiburchaklar va qo'y shoxi shakllaridan iborat bo'lgan. Bu odamlarning atrof olam haqidagi tasavvuri bilan bog'liq. Shuningdek, ular sehrli ma'noga hamda tumor vazifasini bajarish qobiliyatiga ega deb hisoblanadi.

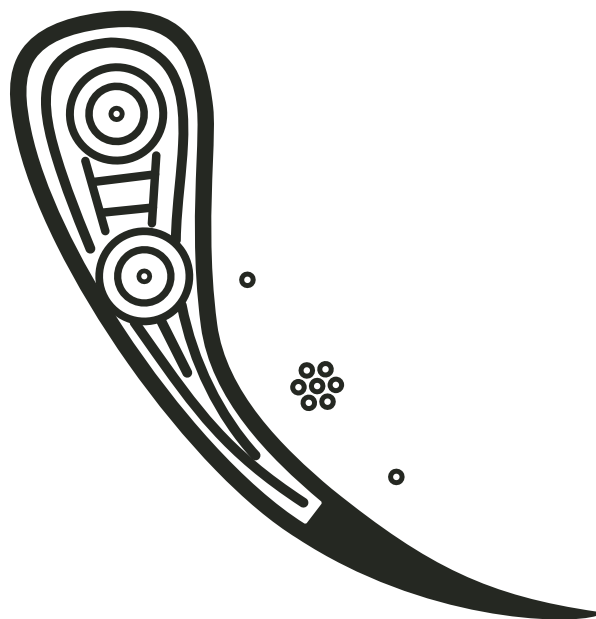

TIFLO-IZOH:

Tanishish uchun naqshni gorizontal ravishda, tartib raqami o'ng tarafda bo'ladigan holatda qo'yish kerak. Naqsh katta to'g'ri to'rtburchakka o'xshaydi. Uning markazida — och rangli romb, uning yuqori va pastki burchaklari to'g'ri to'rtburchak chegaralarigacha boradi, lekin unga tegmaydi. Och rangli romb ichida — kichikroq sariq rangdagi, qora konturga ega romb joylashgan. Sariq romb markazida — kichkina qizil aylana. Rombning ikkita boshqa burchagidan yon chekkalarga keng och rangli chiziqlar o'tgan. Ular naqsh chekkalarigacha borib, qo'y shoxini eslatuvchi buramalarga aylanadi.

KALAMPIR NUSXA (QALAMPIR NAQSHI)

5

Fargʻona vodiysida erkaklarning doʻppisi toʻrt burchak shaklida, qora rangda boʻlib, qalampir nusxa naqshlari bilan bezatiladi. Odatda naqsh oq iplarda tikiladi.

Naqshning bunday nomiga sabab — u shaklan uzunchoq qalampirni eslatadi. Azaldan qalampir hayot timsoli boʻlib, odamlarni yomon nazardan himoya qiladi deb hisoblanadi.

TIFLO-IZOH

Naqsh qora fonda oq iplarda tikilgan. Uzunchoq, bodomsimon shakldagi naqsh qalampirga oʻxshaydi. Naqsh ichida ikkita aylana mavjud. Ulardan har birining ichida yana bir aylana boʻlib, aylananing markazida nuqta joylashgan. Ularni qalampir shaklini qaytaruvchi ingichka chiziqlar oʻrab oʻtgan. Aylanalar orasida panjaraga oʻxshash naqsh joylashgan.

BOSH KIIYIMLARI
MARGʻILON

SE QALAMFUR UCH QALAMPIR

6

Achchiq qalampir yovuz ruhlarni hayday oladi degan rivoyat boʻlgan. Baʼzi uylar ostonasida yoki burchagi hozirgi kunda ham qalampir dastalari ilingan turadi. “Se qalamfur” (uch qalampir) naqshini koʻpincha choyshablar yoki yostiq jildlariga tikib, yangi turmush qurgan yoshlarga hadya qilishadi.

TIFLO-IZOH

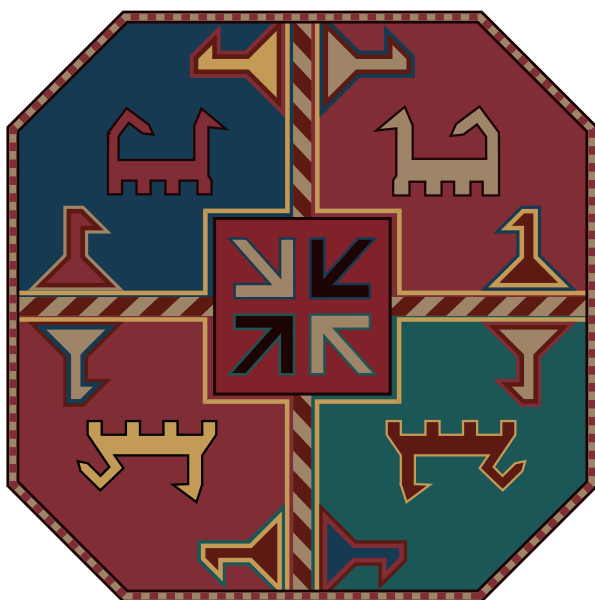
Naqsh jigar rangda boʻladi. Naqshning pastki qismida uchta yaproq, ulardan yuqoriga qaragan bargli 3 ta shox aks etgan. Har bir shoxda — qalampir do nalari. Uchala qalampir ham har xil tarafga qaragan.

KASHTA
URGUT

QALQON NUSXA NAQSHLI GILAM

7

“Qalqon nusxa” naqshi Nurota gilamlarida ko‘p uchraydi. U sakkiz burchakka ega qalqon yoki medal ko‘rinishida bo‘lib, uning ustida jonivorlarning shakli tikilgan. “Qalqon nusxa” xalq yoki qabila gerbiga o‘xshaydi.

TIFLO-IZOH

Naqsh sakkiz qirrali shaklda bo‘lib, uning qoq markazidan to‘rt qismga bo‘linish mavjud. Har bir segment markazida to‘rt oyoqli dumli jonivorlarni, hamda burchaklarida ikki qushni eslatuvchi shakllar aks ettirilgan. Har bir qismdagi tasvirlar bir xil. Ikki pastki qismdagi shakllar ikki yuqori qismdagi shakllarning aksidir. Sakkiz qirra markazida, chiziqlar kesishuvida kvadrat joylashgan bo‘lib, uning ichida burchaklardan markazga qaratilgan to‘rtta kamon o‘qi joylashgan.

GILAMDO‘ZLIK
NUROTA

Rasul Mirzaahmedov — ipakdan abr matolarini yaratadigan usta. U eski o'zbek matolarining unutilgan turlarini tikladi va abr matolari uchun 100 dan ortiq naqshlarni yaratdi. Uning eng tanilgan naqshlari — chayon, tanga va ko'zacha.

TIFLO-IZOH

Naqsh qora rangli ko'za yoki piyozni eslatadi. Piyozning o'rtasida sariq rangli yumaloqsimon romb joylashgan. Uning ichida moviy rang konturli, burchaklari sayqallangan oq rangli romb. Naqshning qoq markazida esa — qora rangli tomchi joylashgan. Piyozning tagi qismidan pastga o'simlik ildizlariga o'xshash chiziqlar yo'nalgan. Ulardan ikkitasi chap va o'ng tarafdin yuqoriga qarab buralgan. Naqshning yuqori qismida chap va o'ngga moviy rangdagi, pastga qaratilgan ikkita yoy shakli tushirilgan. Ular birlashgan joyda yuqoriga qaratilgan kichik uch ayrili nayza joylashgan.

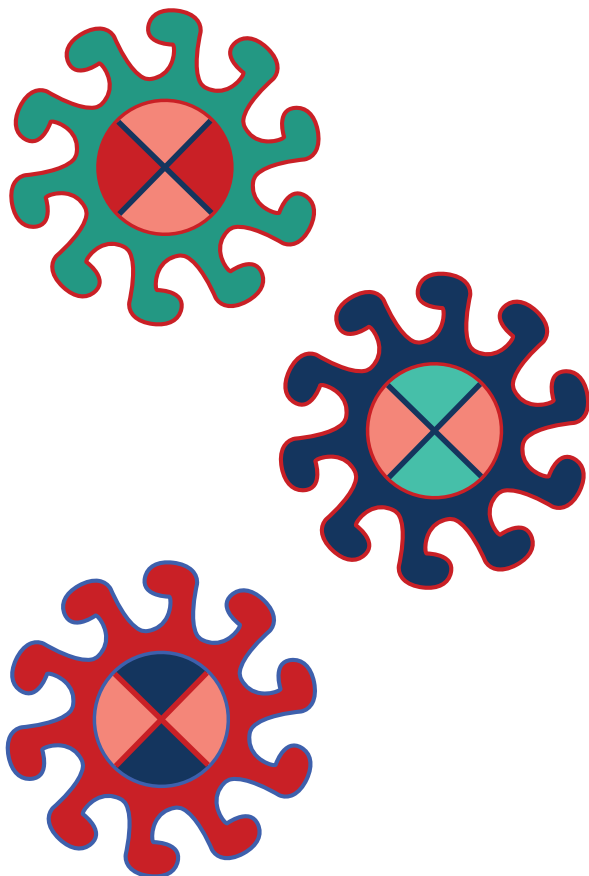
ABR MATOLAR

MARG'ILON

USTA: RASUL MIRZAAHMEDOV

UYURMA TO'PBARGGU

9

Bunday naqsh qo'ng'iroq va loqoyliklarning qadimgi qabilalari yaratgan oq enli gilamlarda uchraydi. Oq enli gilamlarning naqshi geometrik shakllar va jonivorlar aksidan iborat. Romblar, W va S ga o'xshash belgilar, uchburchaklar va kosmik belgilar ko'p uchraydi. Masalan, ushbu uyurma to'pbarggulning shakli quyoshga o'xshaydi.

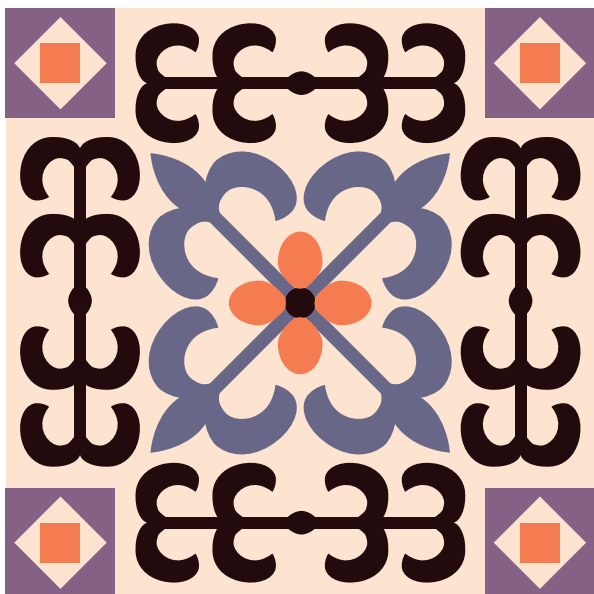
TIFLO-IZOH

Naqsh markazida — to'rt qismga bo'lingan aylana. Aylana bo'ylab uchlari yumaloqlashgan, chapga qaratilgan nurlar tarqalgan. Naqsh soatlarning tishli g'ildiragini ham eslatadi.

QO'CHQOR SHOXI NUSXA

10

Qiyiqlardan tikilgan dasturxon va yopinchiqlar odamlarga butun hayoti davomida hamrohlik qiladi. Ularni to'yga yoki farzand tug'ilganda sovg'a qilishadi. Ushbu qiyqindilardan foydalanish texnikasi "quroq" deb ataladi. Bunday buyumlar himoya tumorlari, o'zaro mehr-oqibat va mahsuldorlik timsoli deb hisoblanadi. Quroqli narsalarda ham bezaklar bo'ladi. Masalan qo'chqor shoxi nusxa naqshi.

TIFLO-IZOH

Naqshning har bir burchagida kichik to'rtburchaklar joylashgan. Ularning ichida — romblar, romblarning ichida — yanada kichik to'rtburchaklar. Ushbu to'rtburchaklar orasida, naqshning har to'rt tarafida qora chiziqlar joylashgan. Ularda, navdaning har tarafidan bir-birini aks ettiruvchi juft shoxlar joylashgan. Shoxlarning tasviri arabcha uch sonini eslatadi. Naqshning o'rtasida — bir-birini kesib o'tgan chiziqlar mavjud. Ularning oxirida ham shoxlar aks ettirilgan, chiziqlarning uchlari esa naqsh tomonga qaratilgan. Markaziy chiziqlar kesishuvida, qoq markazida — katta bo'lmagan olovrang gul.

QUROQ KO'RPA
NAQSH
URGUT

Samarqandda to'y uchun to'shak anjomlari va so'zanalarda gulga o'xshash rafida naqshi tikiladi. Rafida qo'lqopga o'xshaydi — uni tandirda non yopayotganda qo'lga taqishadi.

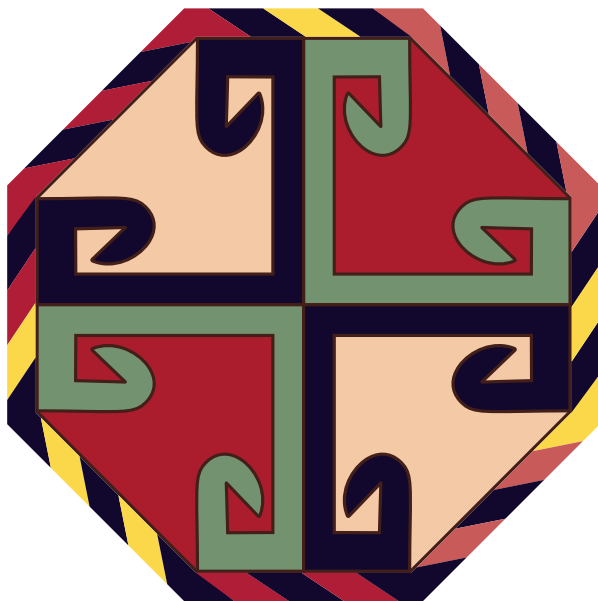
TIFLO-IZOH

Rafida — qizil rangli, ingichka poyadagi yirik, yarim yumaloq gul bo'lib, mayda barglari juda ko'p. Uning markazida yana bir gul joylashgan bo'lib, uning yettita olovrangli bargi bor, o'rtasida esa yana besh yaproq joylashgan. Uning yuqorisida gulni eslatadigan uchta shakl joylashgan, ulardan har birida uchta nayza uchli bargi bor.

QALQON OY NUSXA (QALQON VA OY)

12

Qashqadaryo gilamdo'zlari "oy gilam" gilamlarini to'qiydilar, ularni "qiz gilam" deb ham ataydilar. Ularni qizlarning to'yiga sovg'a qilishadi. Gilamning markaziy qismida qaytariladigan "oy nusxa" naqshlari joylashgan.

TIFLO-IZOH

Naqsh sakkizta burchakka ega qalqon yoki medal ko'rinishida. Markazida teng tarafli krest joylashgan bo'lib, u sakkiz qirrani teng to'rt qismga bo'ladi. Krestning har bir tarafi shoxlarga o'xshash, markazga qaratilgan buramalar bilan tugaydi. Naqsh to'liq qizil, sariq, qaymoq, kul pushti, yashil va to'q ko'k ranglarda bajarilgan.

“NAQSHLAR”

KO‘ZI OJIZ VA ZAIF KO‘RUVCHI INSONLAR UCHUN NAQSHLAR VA BEZAKLARNING KATALOGI
(TAKTIL IDROK ETISH UCHUN 3D MODELLAR BILAN TO‘LDIRILGAN)

Loyiha muallifi: Olga Kerimova

Foydalanilgan manbalar ro‘yxati:

- «O‘zbekiston xalq san‘ati». G‘ofur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, Toshkent, 1978
- O‘zbekiston amaliy san‘ati va xalq ijodining raqamlashtirilgan naqshlarining raqamli katalogi. Ornaments, TBC Bank Uzbekistan, 2022

Loyiha ustida ishlaganlar:

Loyiha rahbari: Mariya Musakova

Kurator: Mariya Soshina

Loyiha menejeri: Yelena Karandashova

Muallif va yaratuvchi: Olga Kerimova

Konsultant: Mirsaid Muhtorov

Tiflo-izohlar : Nozimaxon Bahromova

3D-modellarni yaratish: Ruslan Panasyuk

Badiiy bezak: Aleksandra Volodina

Matn korrektseyasi va tahriri: Lidiya Nasibulina

Loyiha Shveysariya hukumatining ko'magida FOCUS kino va teatr maktabining
FOCUS GRAVITY HUB Xalqaro ijodiy laboratoriyasi doirasida amalga oshirildi.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Embassy of Switzerland
Swiss Cooperation Office in Uzbekistan

Ishtirokchilar:

KIMYO INTERNATIONAL UNIVERSITY
IN TASHKENT

TASHKENT
INTERNATIONAL
SCHOOL

ORNAMENTS

«KINOSTUDIA FOCUS» NTM

100025, O'zbekiston Respublikasi,

Toshkent, Kichik Beshyog'och

ko'chasi, 107

focusgroup.uz

gravityhub.focusgroup.uz

Toshkent, 2023